

P a w e ł W a l c z a k

Rozmowa sokratyczna: założenia, przebieg, praktyka

Słowa kluczowe: *Sokrates, dialog, edukacja, metoda, dociekania, dydaktyka filozofii*

Jednym z kluczowych zagadnień dydaktyki filozofii jest pytanie o podstawowe medium w edukacji filozoficznej: tekst czy rozmowa? Problem zasadniczo wykracza poza kwestie metodyczne, dotykamy tu bowiem fundamentalnego zagadnienia metafizycznego, które było rozważane już u źródeł klasycznej myśli greckiej. Nie chodzi przecież jedynie o znalezienie skutecznego środka przekazu wiedzy filozoficznej, lecz o zrozumienie natury filozoficznego namysłu.

Zwolennicy tradycji sokratejskiej stoją na stanowisku, że filozofia w sposób istotny różni się od pozostałych dziedzin wiedzy. Filozofia jest tą formą aktywności człowieka, która prowadzi do osiągnięcia praktycznej mądrości. Nie chodzi więc o gromadzenie wiedzy o faktach i mechanizmach zachodzących w świecie, lecz raczej o zrozumienie ich natury oraz zgodne z nią postępowanie. Nauczanie filozofii nie może zatem polegać jedynie na przekazie wiedzy, gdyż nie wiedza jest „materią” filozofii. Nie jest też ona głównym celem filozoficznego namysłu, jeśli już, to raczej – jak chciał sam Sokrates – świadomość własnej niewiedzy. Dwudziestowieczny wielki orędownik metody sokratycznej Leonard Nelson twierdził, że:

kto chce poważnie przekazać zrozumienie filozoficzne, może uczyć jedynie sztuki filozofowania. Może swym uczniom tylko pokazać, jak sami mogą pokonać uciążliwą drogę wstecz, która – i jedynie ona – zapewnia wejście w pryncypia. Jeśli zatem ma w ogóle istnieć coś takiego jak kształcenie filozoficzne, to może być to jedynie kształcenie we własnym myśleniu. (...) Metoda sokratyczna jako metoda kształcenia filozoficznego jest sztuką uczenia nie filozofii, lecz filozofowania (Nelson 1994: 173).

Według Nelsona należy odróżnić filozofię od filozofowania, bez którego kształcenie filozoficzne traci swój sens. Nie można ograniczyć się jedynie do przekazu wiedzy o filozofach i koncepcjach, historycznych, gdyż istotą filozofii jest filozoficzny namysł. Dlatego też właśnie rozmowa, dialog jest bardziej odpowiednim środkiem kształtowania zdolności do refleksji, pogłębiania filozoficznej świadomości. Tekst lub wykład jest pożytecznym narzędziem prezentowania treści, jednakże tylko bezpośrednia rozmowa, dialog, dzięki któremu możliwym staje się przejście od codzienności do teorii filozoficznej i odwrotnie, może zaferować pobudzenie filozoficznej wyobraźni. Nelson twierdzi, że dobry wykład może pobudzić słuchacza do myślenia, aczkolwiek w tym przypadku owa „pokusa myślenia” nie wydaje się być nieodparta. „Dopiero zmuszenie do wypowiedzenia się, wejście w krzyżowy ogień pytań i rozliczenie się z racji każdego stwierdzenia przemienia siłę owej pokusy w nieprzewyciężony przymus. Ta sztuka przymuszenia do wolności stanowi pierwszą tajemnicę metody sokratycznej”. (Nelson 1994: 177)

Nelson jest twórcą podstaw inspirowanej tradycją sokratejską metody kształcenia filozoficznego, polegającej na grupowych dociekaniach, którą określa się mianem „rozmowy sokratycznej”. Jest to metoda bardzo popularna w wielu krajach Europy, zwłaszcza w Niemczech, gdzie istnieje bogata literatura przedmiotu, zaplecze metodyczne i instytucjonalne oraz wieloletnie doświadczenie praktykowania metody, niestety niemalże nieobecnej w polskiej literaturze i praktyce edukacyjnej. Starając się wypełnić tę lukę omówię teoretyczne założenia metody rozmowy sokratycznej, przedstawię jej cele, przebieg oraz możliwe zastosowanie.

Paradygmat sokratejski

Rozmowa jest najstarszą metodą nauczania gdyż w sposób naturalny wpisuje się w procesy edukacyjne. Wielowiekowe doświadczenie dydaktyczne zaowocowało wieloma sformalizowanymi metodami nauczania opartymi na rozmowie: od klasycznej dialektyki, erystyki, poprzez średniowieczną dysputę, aż po współczesne pogadanki, gry dyskusyjne i debaty. Jednakże z punktu widzenia tradycji sokratejskiej nie każda rozmowa prowadzi do osiągnięcia przez uczniów filozoficznego zrozumienia. Każdą z form rozmowy w edukacji charakteryzuje jej swoisty paradygmat, czyli podstawowa orientacja na drugiego w rozmowie oraz na jej cel. W tym duchu Kristof Van Rossem odróżnia dyskusję od dialogu charakteryzując ich paradygmaty (zob. Van Rossen 2006: 49):

DYSKUSJA

retoryka
 celem jest podjęcie decyzji; działanie
 orzekanie sądów
 atakowanie i obrona
 przekonywanie do swoich racji
 przyjmowanie stanowiska (w sporze)
 dawanie odpowiedzi
 pośpiech
 indywidualizm

DIALOG

dialektyka
 celem jest wgląd w wartość sądów
 zawieszanie sądów
 dociekanie i sprawdzanie
 chęć poznania prawdy
 słuchanie siebie i innych
 stawianie pytań; problematyzacja
 brak pośpiechu
 wspólnotowość

Dialog jako forma rozmowy wpisuje się w paradygmat sokratejski, który nawiązując do Leonarda Nelsona opisała Gisela Raupach-Strey (Raupach-Strey 2004). Rozróżnia ona siedem istotnych dla tego paradygmatu elementów, które określają reguły dialogu w taki sposób, aby prowadził on do osiągnięcia przez rozmówców głębszego wglądu w rozważany problem:

Agora

Agora jest nawiązaniem do miejsca prowadzenia rozmów przez Sokratesa, który filozofował na rynku, w miejscu publicznym, otwartym dla każdego. Otwartość dialogu oznacza równość wszystkich uczestników rozmowy. Paradygmat sokratejski jest antyezoteryczny i egalitarny. Uczestnictwo w rozmowie nie jest warunkowane jakąś wstępną wiedzą, nie oczekuje się od partnerów dialogu przygotowania filozoficznego, każdy może być równoprawnym uczestnikiem dialogu, w którym ma możliwość wypowiadania wartościowych sądów. Otwartość ta ma znaczenie metodologiczne, gdyż właśnie agora pełni funkcję egzaminatora uniwersalności wypowiedzianych sądów.

Odniesienie egzystencjalne

Filozofowanie w paradygmacie sokratejskim polega na odkrywaniu prawd podstawowych w oparciu o osobiste doświadczenia. Dlatego punktem wyjścia w drodze do rozwiązania problemu musi być konkretne doświadczenie uczestników rozmowy. Stopniowe dochodzenie do pryncypiów odbywa się w kontakcie z rzeczywistością, badając we wspólnej refleksji znaczenie użytych pojęć, szukając ich w codziennym doświadczeniu. Powolne i mozolne badanie problemu w odniesieniu do konkretnych faktów chroni filozofa przed dającym co prawda poczucie bezpieczeństwa ale bezowocnym skrywaniem się za abstrakcyjnymi pojęciami.

Nondogmatyzm

Ważnym elementem paradygmatu sokratejskiego jest dążenie do realizacji ideału bezzałożeniowości filozofii. Ideał ten wyraża się w konsekwentnym i metodycznym odrzuceniu wszelkich zewnętrznych autorytetów osobowych, instytucjonalnych, naukowych, religijnych czy moralnych. Dialog opiera się wyłącznie na tym, co dostępne jest doświadczeniu uczestników rozmowy, bez sięgania do danych, statystyk, wyników badań, wiedzy w gotowej postaci. Wiedza, którą osiągają uczestnicy dialogu jest efektem wspólnego badania ukrytych założeń, testowania twierdzeń i przekonań.

Samodzielność rozumu

Konsekwencją postawy antydogmatycznej jest uznanie własnego rozumu za jedyny autorytet. W dialogu za wartościowe uznaje się jedynie te sądy, które są wynikiem własnej refleksji uczestników rozmowy. Rozum jest ostateczną instancją osądzającą prawomocność twierdzeń. Wiąże się to z przyjętą w paradygmacie sokratejskim *regułą autentyczności*, wedle której w toku rozmowy należy wypowiadać jedynie te myśli i wątpliwości, do których rzeczywiście jest się przekonany, i które jesteśmy gotowi przetestować w czasie dialogu. Niemniej jednak oprócz zaufania do rozumu nie należy zapomnieć o wymaganiach, jakie on stawia. Gisela Raupach-Strey, rozwijając myśl Nelsona, pisze o potrzebie sprostania *wyzwaniom rozumu*:

musimy wziąć na siebie walkę o pojęcia i krytyczną ocenę przekonań w duchu absolutnej uczciwości – a to może prowadzić nas do rozpaczliwej walki o uczciwość myśli i słowa. Samodzielność rozumu jest także samokrytyczna. (Raupach-Strey 2004: 48)

Majeutyka

Zgodnie z tradycją sokratejską dialog jest procesem narodzin niezależnych myśli i sądów. Ów proces przebiega w trzech etapach. Na pierwszym etapie myśli muszą zostać ubrane w słowa. Wszelkie opinie, sądy i przekonania muszą być jasno sformułowane, zgodnie z regułami języka i logiki. Drugi etap polega na uczynieniu ich dostępnymi dla innych uczestników dialogu, gdzie w procesie wymiany myśli znajdują one swe dookreślenie i zostaje osiągnięte wstępne porozumienie. Następnie, w trzecim etapie, tak określone sądy zostają poddane badaniu ukrytych w nich założeń, zasad i wartości (zob. Raupach-Strey 2004: 48).

Poszukiwanie prawdy

W przeciwieństwie do wielu innych form rozmowy dialog w paradygmacie sokratejskim nie zmierza do przekonania kogokolwiek do własnych racji. Celem dialogu jest wspólne przybliżanie się do rozpoznania prawdy przez uczestników dialogu, nie zaś walka na argumenty. Poprzez wspólny wysiłek włożony w werbalizację myśli, poszukiwanie porozumienia z innymi oraz weryfikację własnych sądów uczestnicy dialogu osiągają głębszy wgląd w rozważany problem. Element majeutyczny w paradygmacie sokratejskim podkreśla równocześnie szczególną rolę osoby prowadzącej dialog, która nie przekazuje żadnej nowej wiedzy, jest raczej partnerem i współuczestnikiem dociekań. Jej zadaniem jest pilnowanie przestrzegania reguł i czuwanie nad poprawnością metodologiczną prowadzonej refleksji.

Myślenie w grupie

Dialog sokratejski dostarcza ożywczego doświadczenia myślenia w grupie, odkrywa międzyosobowy charakter refleksji, jej dialogiczność, dzięki której człowiek ma szansę wyjść poza ograniczającą go subiektywność. W rozmowie, gdzie celem jest pokonanie przeciwnika w walce na argumenty, dominuje określony typ refleksji, który w niewielkim stopniu może przyczynić się do głębszego zrozumienia. Domeną dialogu natomiast jest trudna sztuka porozumienia, które może zostać osiągnięte jedynie poprzez wspólny wysiłek wzajemnego testowania ukrytych założeń w wypowiedzianych sądach. Dialog (*dia-logos*) jako wspólne myślenie jest źródłem doświadczeń niedostępnych w innych formach rozmowy.

Twórcy metody

11 grudnia 1922 roku w Towarzystwie Pedagogicznym w Getyndze Leonard Nelson wygłosił słynny referat, którego tekst opublikowano później w eseju *Metoda sokratyczna* (Nelson 1994: 161–205). Wykład ów był jego metodologicznym manifestem. Nawiązując do filozofii Sokratesa oraz do krytycznej myśli Kanta i Friesa autor podkreśla wagę metody sokratycznej nie tylko w kształceniu filozoficznym, lecz także jako jedyną drogę przewyciężenia kryzysu europejskiej filozofii. Postuluje zatem powrót do praktyki nauczania filozofii poprzez wspólne dociekania w dialogu, jak również ożywienie badań filozoficznych prowadzonych w duchu metody sokratycznej.

Słuchaczem tego wykładu był uczeń Nelsona Gustav Heckmann (1898–1996), który dostrzegł w pomyśle Nelsona szansę na przemianę nie tylko kształcenia filozoficznego, ale całego systemu edukacji oraz stosunków spo-

łącznych. Rozwinął on metodykę rozmów sokratycznych, wprowadził nowe elementy, między innymi metarozmowę. Przez wiele lat prowadził semina-ria na uniwersytecie metodą rozmów sokratycznych, wykorzystywał metodę w kształceniu pedagogów.

W czasie II wojny światowej Heckmann wyemigrował najpierw do Danii, a później do Wielkiej Brytanii, gdzie zaangażował swoich uczniów i współpracowników w rozwój rozmów sokratycznych, dzięki czemu w tych krajach metoda ta jest obecnie bardzo popularna. W 1969 roku założył w Niemczech stowarzyszenie *Gesellschaft für Sokratisches Philosophieren* (GSP) zajmujące się popularyzacją tej metody poprzez publikacje, organizowanie seminariów, otwartych sesji warsztatowych, szkolenie nauczycieli i instruktorów. Podobne organizacje działają dziś w Danii, Holandii i Wielkiej Brytanii.

Nelson miał wątpliwości „czy ta jedynie właściwa metoda kształcenia filozoficznego w sposób uprawniony nosi imię sokratycznej.” (Nelson 1994: 173). Dlatego też określał siebie mianem neosokratyka, a postulowaną przez siebie metodę wolał nazywać metodą neosokratyczną. Chociaż Sokrates stworzył fundament metodologiczny, z którym Nelson w pełni się utożsamiał, odrzucał jednak postawę Sokratesa, która uwidacznia się w dialogach spisanych przez Platona. Sokrates z pism Platońskich nie jest wierny swoim własnym założeniom: jest nieautentyczny gdyż symuluje niewiedzę, manipuluje rozmówcą, dominuje nad nim i prowadzi do z góry przyjętej tezy, sprowadzając często rozmówcę do roli potakiwacza. Jednakże zasługą Sokratesa jest odkrycie pewnej nowej strategii prowadzenia badań, z jej charakterystyczną strukturą logiczną, którą Nelson nazywa regresywną abstrakcją. Nie chodzi więc o prostą technikę nauczania polegającą na stawianiu pytań i dawaniu odpowiedzi, lecz o taki sposób prowadzenia refleksji, który, wychodząc od doświadczenia drogą krytycznej analizy, prowadzi do rozjaśnienia prawd podstawowych. Nelson tak opisuje istotę regresywnej abstrakcji:

Przez analizę sądów cofamy się do ich założeń. Przechodząc od następstw do racji, postępujemy regresywnie. Przy tym regresywnym postępowaniu abstrahujemy od przypadkowych faktów, do których odnosi się sąd jednostkowy i wydobywamy przez to oddzielnie niejasne początkowo założenie, do którego odwołuje się ów osąd konkretnego przypadku (Nelson 1994: 171).

Zgodnie z ogólnym paradygmatem sokratejskim celem takiego postępowania metodologicznego nie jest dochodzenie do wiedzy, rozumianej jako poznanie nowych faktów i praw, lecz w drodze refleksji rozjaśnianie tego, „co pierwotnie znajdowało się w naszym rozumie i co w sposób niejasny można było dostrzec w każdym sądzie jednostkowym” (tamże). Zdaniem Nelsona w każdym sądzie jednostkowym o doświadczeniu obok danych dostarczanych

przez obserwacje kryje się dodatkowo założone poznanie, którego odkrycie jest właśnie zadaniem filozoficznej refleksji. Podaje on znamieny przykład ilustrujący funkcjonowanie owych pryncypiów: ktoś, kto podziela pogląd sceptyczny w sporze o pojęcie substancji, prawdopodobnie nie przeszedłby obojętnie wobec faktu zniknięcia jego płaszcza pozostawionego na wieszaku. Szukając zagubionego płaszcza zakładałby on w swym sądzie, który go skłania do poszukiwań, metafizyczną zasadę stałości substancji (zob. Nelson 1994: 170–171). Metoda abstrakcji regresywnej jest więc narzędziem odkrywania i rozjaśnienia owych pryncypiów, będących fundamentem orzekanych sądów jednostkowych. Jeśli istnieje specyficzna metoda filozoficzna odróżniająca ją od innych dziedzin to powinna ona „zapewnić ów powrót do pryncypiów, który bez jej wskazówek byłby tylko skokiem w ciemność, po którym przecież tak samo jak przedtem nadal zdani będziemy na arbitralność” (tamże).

Metafilozoficzna koncepcja Nelsona stała się inspiracją dla sformatowania metody kształcenia, której głównym postulatem jest ćwiczenie ucznia w myśleniu abstrakcyjnym wychodzącym od konkretnego. Metoda ta zakłada „użycie technicznej strategii abstrakcji regresywnej i rozwija sylogistyczną strukturę myślenia jako metodę rygorystycznych badań używanych pojęć, przyjmowanych koncepcji, wyznawanych wartości. Rozmowa sokratyczna jest wspólnym tropieniem ukrytych założeń, które są podstawą naszych codziennych działań i sądów, wydobywaniem na wierzch milczącej wiedzy, która stoi za naszymi codziennymi decyzjami” (Van Hoof 1999: 24).

Struktura rozmowy sokratycznej

Rozmowa sokratyczna jest metodą pracy z małą grupą, liczącą od kilku do kilkunastu osób. Dla zapewnienia odpowiedniej dynamiki procesów grupowych nie powinno być mniej niż 5–6 uczestników; równocześnie ze względu na to, że praca grupy polega na bardzo dokładnym i skrupulatnym analizowaniu wypowiedzi, zmierzającym do osiągnięcia porozumienia, grupa nie powinna być liczniejsza niż 12 osób. Praca grupy odbywa się pod nadzorem prowadzącego, którego zadaniem jest czuwanie nad przebiegiem rozmowy oraz dbanie o przestrzeganie metodologicznych reguł. Przebieg rozmowy sokratycznej jest zależny od potrzeb i okoliczności, stąd możliwe są różne warianty podstawowej struktury. Każda rozmowa powinna jednak zawierać jej podstawowe elementy: postawienie pytania, wybór przykładu będącego podstawą studium przypadku, badanie przykładu, formułowanie wniosków oraz próba osiągnięcia konsensusu.

Pytanie

Fundamentem rozmowy jest postawienie problemu, będącego przedmiotem dociekań, który jest sformułowany zawsze w postaci pytania. Celem rozmowy jest wspólne odnalezienie satysfakcjonującej wszystkich uczestników odpowiedzi na postawione pytanie. Zazwyczaj pytanie jest wcześniej przygotowane przez organizatora rozmowy, jednak jest możliwe wspólne ustalenie tematu, nad którym grupa będzie pracować. Poszukując odpowiedniego problemu należy kierować się określonymi kryteriami:

- omawiane zagadnienie powinno być ważne i interesujące dla każdego z uczestników;
- odpowiedź na postawione pytanie jest możliwa do osiągnięcia w drodze refleksji, bez odwoływania się do badań empirycznych;
- pytanie powinno być sformułowane w taki sposób, że celem nie jest podjęcie decyzji ani działanie;
- w poszukiwaniu odpowiedzi na to pytanie jest możliwe osiągnięcie porozumienia (konsensus).

Problemy opracowywane metodą rozmów sokratycznych mogą dotyczyć bardzo wielu dziedzin, niekoniecznie filozoficznych. Przykładowe pytania: czy istnieją uzasadnione nierówności? Co to znaczy działać odpowiedzialnie? Czy jesteśmy odpowiedzialni za przyszłość? Czy potrzebujemy ideałów? Co to jest dobry zespół? Jakie są granice tolerancji? Co to jest przyjaźń? Co to jest ludzka godność?

Przykład

W następnym etapie uczestnicy poszukują przykładu ze swojego własnego doświadczenia, który ilustruje przekonania uczestnika i pomaga w odpowiedzi na pytanie. Każdy z uczestników poszukuje takiego przykładu i krótko go omawia. Przykład pełni bardzo ważną funkcję w metodyce rozmowy sokratejskiej. Aby mógł stać się on przedmiotem analizy powinien spełnić kilka warunków:

- przykład musi być autentyczny, związany z prawdziwym zdarzeniem, przeżyciem uczestnika, nie hipotetyczny;
- powinien być związany z problemem, jako przykład potwierdzający choćby intuicyjnie koncepcję uczestnika odpowiedzi na postawione pytanie;
- przykład musi być konkretny, dający się ze szczegółami opowiedzieć (okoliczności, czas i miejsce, emocje, itp.), niegeneralizujący (typu: „często mi się zdarza, że...”);
- jednocześnie nie może być nadmiernie skomplikowany, powinien być zrozumiały dla wszystkich;

- musi być zakończony, to znaczy opowiadający doświadczenie, które miało miejsce w przeszłości, niezwiązane z trwającym procesem podejmowania przez kogoś decyzji;
- powinien to być przykład, który nie będzie przysparzał opowiadającemu o nim uczestnikowi problemu z dokładną prezentacją szczegółów zdarzenia, czyli nie powinien być zbyt osobisty i intymny.

Na ten etap należy poświęcić odpowiednio dużo czasu, tak aby każdy z uczestników mógł się zastanowić nad wyborem przykładu i sformułowaniem jego opisu. Każdy z uczestników prezentuje swój przykład, po czym następuje wybór jednego z nich. Wyboru może dokonać arbitralnie prowadzący lub grupa w drodze głosowania. Przy wyborze należy się kierować wyżej wymienionymi kryteriami.

Studium przypadku

Wybrany przykład jest przedmiotem studium przypadku. Na tym etapie rozmowy zmierza się do pełnego zrozumienia przez wszystkich uczestników przedstawionego w przykładzie doświadczenia. Grupa zadaje pytania dotyczące okoliczności zdarzenia, znaczenia użytych w opisie słów, wszystkiego, co może pomóc innym wczuć się w sytuację osoby prezentującej przykład. Ta procedura pozwala osiągnąć najpełniejsze porozumienie. Strategicznym punktem rozmowy jest zbadanie, dlaczego według dawcy przykładu omawiane doświadczenie ilustruje jego koncepcję odpowiedzi na główne pytanie oraz na czym opiera się jego koncepcja. Wspólnie formułuje się kluczowe twierdzenie, będące projektem odpowiedzi na pytanie.

Kluczowe twierdzenie

Następuje dyskusja nad proponowanym rozwiązaniem. Rozmowa zmierza do ukazania wszelkich założonych wartości, przekonań i zasad, które mogą mieć wpływ na takie a nie inne orzeczenia. Po dokładnej analizie i rozpatrzeniu wszelkich wątpliwości grupa formułuje wspólną koncepcję ostatecznej odpowiedzi na główne pytanie. Wszystkie twierdzenia muszą przejść test uniwersalności, to znaczy muszą odnosić się do wszystkich możliwych przypadków.

Konsensus

Celem rozmowy jest osiągnięcie konsensusu, który jest narzędziem testującym uniwersalność ostatecznych twierdzeń (pryncypiów). Oznacza to, że grupa dąży do tego, aby każdy uczestnik czuł się usatysfakcjonowany przyjętym roz-

wiązaniem. W przypadku wątpliwości spisuje się protokół rozbieżności, który jest przedmiotem dalszej pracy. Jeśli konsensus nie jest możliwy, prowadzący decyduje o zakończeniu rozmowy bez osiągniętego porozumienia.

Jos Kessels w książce *Sokrates op de Markt. Filosofie in Bedriff* (Kessels 1997) opisuje strukturę rozmowy sokratycznej za pomocą tzw. modelu klepsydry, która ilustruje poszczególne fazy refleksji i pozwala dostrzec właściwą tej metodzie strategię logiczną. Struktura rozmowy sokratycznej opisanej za pomocą modelu klepsydry wygląda w następujący sposób:

Dla lepszego zrozumienia struktury rozmowy sokratejskiej przyjrzyjmy się relacji z jednej z rozmów opisanej przez Stana van Hoofta (1999: 26–27). Opisuje on zajęcia, w czasie których grupa pracowała nad odpowiedzią na pytanie: „Co to jest ludzka godność?”. Jako przykład wybrano doświadczenie jednej z uczestniczek, która była nauczycielką. Opowiedziała ona o uczniu, którego chciała ukarać, poprzez jego zawieszenie w prawach ucznia, za jego bardzo niestosowne zachowanie. To był dobry uczeń, jednak pozostawienie tej sytuacji bez reakcji mogło naruszyć jej autorytet jako nauczycielki. Poprosiła ucznia o pozostanie po lekcji i siedząc z nim na podłodze przeprowadziła z nim szczerą rozmowę. Znaleźli wspólne rozwiązanie – uczeń nie zostanie zawieszony, ale spotka się z pedagogiem szkolnym. Według nauczycielki przykład ten ilustruje wzajemne poszanowanie godności. Uczestnicy rozmowy rozpatrując ten przykład starali się dociec, w jaki sposób to, co się wydarzyło, opisuje ludzką godność. W tym celu w toku rozmowy starano się spojrzeć w głąb opisywanego doświadczenia i spojrzeć na wszystkie okoliczności oczyma nauczycielki. Grupa stopniowo analizowała intuicję nauczycielki, że podany przykład ilustruje problem ludzkiej godności. Po dyskusji grupa zaproponowała wniosek:

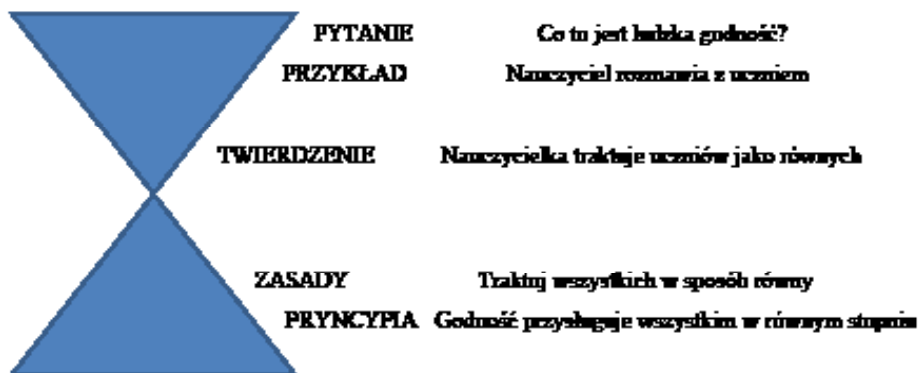
Zarówno dla nauczyciela jak i ucznia godność polegała na możliwości traktowania siebie nawzajem jako równych sobie.

Wniosek doprowadził do sformułowania pytań. Najpierw zapytano o to, czy godność człowieka zależy od jego możliwości? Omawiając tę kwestię grupa zasugerowała, że pomimo rozmaitych ułomności zarówno moralnych, intelektualnych czy fizycznych, na pewnym fundamentalnym poziomie każdy człowiek posiada godność. Zapytano zatem o to, czy godność ludzka jest wrodzona? Oraz czy „godność” jest kategorią moralną? Stopniowo grupa w toku dyskusji dążyła do porozumienia w kwestii godności i w efekcie sformułowała wniosek:

Godność ludzka przysługuje ludziom w równym stopniu i wymaga, aby traktować wszystkich jako równych.

Na przykładzie opisu rozmowy możemy dostrzec jej logiczną strukturę. Wychodząc od doświadczenia, realizując zasadę regresywnej abstrakcji, grupa mając stale przed oczyma konkretny przykład dochodzi do stwierdzeń ogólnych. Przykład prezentował sytuację, w której nauczyciel i uczeń traktują siebie z godnością. Analiza przykładu doprowadziła do stwierdzenia, że nauczycielka uznała powinność, aby potraktować ucznia jako równego sobie człowieka. W konkluzji stwierdzono, że rozumienie godności zakłada, iż przysługuje ona wszystkim ludziom w równym stopniu.

Łatwo zauważyć, że postępowanie metodyczne jest odwróceniem klasycznego sylogizmu: możemy przearanżować poszczególne kroki w taki sposób, że wniosek końcowy potraktujemy jako przesłankę większą (godność ludzka przysługuje ludziom w równym stopniu), w miejsce przesłanki mniejszej umieścimy twierdzenie, że w przykładzie nauczyciel i uczeń traktowali siebie nawzajem z godnością, w miejscu wniosku umieścimy przykład, w którym nauczycielka potraktowała ucznia jako równego sobie. Takie odwrócenie pokazuje, że odpowiedź na początkowe pytanie funkcjonuje jako ukryta przesłanka większa, natomiast przykład spełnia funkcję przesłanki mniejszej. W rozmowie sokratejskiej rozumowanie zachowuje strukturę sylogizmu, choć przebiega w odwrotnym kierunku: od rozpatrzenia przykładu, w którym nauczycielka traktuje ucznia jako równego, poprzez zrozumienie, dlaczego ona tak zrobiła (bo wymaga tego od niej ukryte poczucie godności każdego człowieka), do ogólnego wniosku, że godność ludzka przysługuje ludziom w równym stopniu i wymaga, aby traktować wszystkich jako równych.

Omawiana relacja z przebiegu rozmowy sokratycznej na temat „Co to jest ludzka godność?” pokazuje, że końcowy wniosek, który jest przyjęty jako wypracowana wspólnie odpowiedź na wyjściowe pytanie, w dużym stopniu zależy od będącego przedmiotem dociekań przykładu oraz od przebiegu rozmowy: tego, co wniosą do niej uczestnicy. Dlatego na to samo pytanie różne grupy mogą odpowiedzieć w różny sposób w zależności od poziomu zaangażowania i wnikliwości członków grupy. Zadaniem prowadzącego rozmowę jest czuwanie nad przestrzeganiem przez uczestników procedur dialogu, które pozwalają zachować strukturę rozmowy sokratycznej.

Można sformułować szereg reguł rozmowy sokratycznej stanowiących normatywną podstawę dialogu, w którym zarówno prowadzący, jak i uczestnicy powinni przyjąć „postawę sokratejską”. (Zob. Wortel, Verweij 2008: 60) Grupa powinna zostać zapoznana z zasadami przed rozpoczęciem dialogu, jednakże sama „postawa sokratejska” wiąże się z szeregiem kompetencji, których uczestnicy rozmowy nabywają i kształtują właśnie poprzez uczestnictwo w dialogu. Do najważniejszych reguł można zaliczyć:

1. *Zasada autentyczności*

Tym, co wnosi do rozmowy każdy z uczestników, jest jego doświadczenie, nie to, co przeczytał lub usłyszał. Myślenie ma być szczere, co oznacza, że każdy powinien wyrażać tylko rzeczywiste wątpliwości i myśli.

2. *Zasada klarowności*

Każdy z uczestników jest odpowiedzialny za to, aby być zrozumianym przez innych. Należy wyrażać się w sposób klarowny i ścisły, należy dążyć do wzajemnego zrozumienia.

3. *Zasada zaangażowania*

Sukces rozmowy zależy od zaangażowania wszystkich uczestników. Każdy powinien starać się podążać za tokiem myślenia innych, dążyć do pełnego zrozumienia ich argumentów i użytych pojęć, a w razie potrzeby pytać i prosić o dodatkowe wyjaśnienia.

4. Zasada unikania przedwczesnych wniosków

Abstrakcyjne pojęcia oraz wszelkie wnioski ogólne powinny być ugruntowane w konkretnym doświadczeniu, należy powstrzymać się od przedwczesnych wniosków, które nie są dostatecznie przez grupę przetestowane.

5. Zasada konsensusu

Należy dążyć do porozumienia pamiętając, że zgoda wszystkich jest sprawdzianem uniwersalności twierdzenia. Konsensus powinien być prawdziwy – nie należy wywierać nacisku na tych, którzy się z nami nie zgadzają¹.

Dodatkowym elementem pomagającym grupie zachować strukturę rozmowy sokratycznej jest stosowanie metadialogu. W dowolnym momencie rozmowy prowadzący lub każdy z uczestników może poprosić o zatrzymanie rozmowy, która natrafia na jakieś trudności, i zwrócenie uwagi na jej dotychczasowy przebieg. Pozwala to na wyłapanie ewentualnych błędów w rozumowaniu grupy, a w sytuacji konfliktu na znalezienie źródeł nieporozumienia. Procedurę metadialogu stosuje się również wówczas, gdy któryś z uczestników nie nadaża za tokiem rozumowania pozostałych lub z innych powodów czuje się wykluczony ze wspólnej pracy. Metadialog ożywia rozmowę, porządkuje refleksję, pozwala wrócić do głównego nurtu dociekań.

Zastosowanie metody

Leonard Nelson podkreślał znaczenie dydaktyczne metody sokratycznej. Pozwala ona doświadczyć trudu mozolnych dociekań, dzięki czemu uczestnik rozmowy sam filozofując uświadamia sobie, czym jest filozoficzna refleksja. W związku z czym metoda rozmów sokratycznych może być bardzo pożytecznym ćwiczeniem kształtującym pożądane dziś kompetencje kognitywne, komunikacyjne i społeczne, takie jak: umiejętność dostrzegania problemu i twórczego poszukiwania jego rozwiązania, krytyczne i kreatywne myślenie, heurystyczna umiejętność postrzegania problemów z różnych perspektyw, umiejętność klarownego wypowiedzania się i rzeczowej argumentacji, umiejętność uważnego słuchania innych, umiejętność współpracy w grupie, prowadzenia dialogu, postawa tolerancji i wzajemnego szacunku.

Ze względu na te kluczowe kompetencje wielu autorów dostrzega bardziej uniwersalne walory rozmowy sokratycznej, widząc jej możliwe zastosowania w dziedzinach wykraczających poza edukację. Okazuje się, że metoda ta może być świetnym narzędziem dla poprawienia efektywności organizacji, przedsiębiorstw czy korporacji, może służyć jako pomoc przy określeniu celów i metod pracy zespołów w firmach lub stowarzyszeniach, jako forma *coachingu*, *team*

¹ Zasady opracowane na podstawie artykułów Nigela Laurie (1999: 22), Stana Van Hoofa (1999: 30), Evy Wortel i Desireea Verweija (Wortel, Verweij 2008: 60–61).

buildingu czy też jako rodzaj zespołowego *researchu*, a nawet jako metoda terapeutyczna (zob. Van Hooft 1999: 26 i 31; Wortel, Verweij 2008: 54–55 i 65–70).

Wszędzie tam, gdzie działalność człowieka, czy to prywatna czy publiczna, powinna być doskonałona poprzez ucieleśnienie sokratejskiego ideału praktycznej mądrości, może znaleźć swoje zastosowanie metoda rozmowy sokratycznej. Konflikty, nieporozumienia i związane z nimi niepowodzenia wielu przedsięwzięć mają często swe źródła na poziomie celów, zasad czy wartości. Poprzez analizowanie konkretnych doświadczeń i przykładów metoda sokratyczna pozwala na ujawnienie tychże ukrytych założeń i dostrzeżenie rzeczywistych źródeł problemu. Siła metody rozmowy sokratycznej polega na oparciu na konkretności i naturalnej umiejętności refleksji, którą posiada każdy człowiek. Przestrzeganie reguł rozmowy sprawia, że „dialog nie może wycofać się do twierdzy abstrakcji. W tym kontekście filozof nie jest ekspertem, ale – jak sam Sokrates – jest akuszerem głębszego zrozumienia i praktycznej mądrości zwykłych ludzi” (Van Hooft 1999: 31).

Bibliografia

- Brune, Peter Jens; Krohn, Dieter (2005), *Socratic Dialogue and Ethics*, Münster–Hamburg–London: Lit.
- Heckmann, Gustav (1993), *Das Sokratische Gespräch: Erfahrungen in philosophischen Hochschulseminaren*, Frankfurt/M.: dipa-Verl.
- Kessels, Jos (1997), *Sokrates op de Markt. Filosofie in Bedriff*, Amsterdam: Boom Uitgeverij.
- Laurie, Nigel (1999), *What is Autonomy? A Socratic Dialogue In Practice*, „Practical Philosophy”, vol. 2.3, s. 21–29.
- Nelson, Leonard (1994), *O sztuce filozofowania*, przeł. Tadeusz Kononowicz, Piotr Waszczenko, Kraków: Baran i Suszczyński.
- Raupach-Strey, Gisela (2002), *Sokratische Didaktik: die didaktische Bedeutung der sokratischen Methode in der Tradition Leonard Nelsons und Gustav Heckmanns*, Münster–Hamburg–London: Lit.
- Raupach-Strey, Gisela (2004), *Sokratisch zentrierte Ethik–Didaktik*, „Edition Ethik Kontrovers”, vol. 12, s. 45–50.
- Saran, Rene; Neißer Barbara (2004), *Enquiring Minds. Socratic Dialogue in Education*, London: Trentham Books.
- Shipley, Patricia; Mason, Heidi (2004), *Ethics and Socratic Dialogue in Civil Society*, Münster–Hamburg–London: Lit.
- Van Hooft, Stan (1999), *Socratic Dialogue as Collegial Reasoning*, „Practical Philosophy”, vol. 2.2, s. 22–31.

Van Rossem, Kristof (2006), *What is a Socratic Dialogue?*, „Filosofie”, vol. 1, s. 48–51.

Wortel, Eva; Verweij, Desiree (2008), *Inquiry, Criticism and Reasonableness: Socratic Dialogue as a Research method?*, „Practical Philosophy”, vol. 9.2, s. 54–72.

www.philosophisch-politische-akademie.de

www.sokratisches-gespraech.de

Streszczenie

Autor podkreśla wartość i znaczenie rozmowy w nauczaniu etyki i filozofii oraz omawia pewną szczególną jej formę, która powstała w Niemczech, gdzie od ponad stu lat jest stosowana jako narzędzie nauczania i popularyzacji wiedzy filozoficznej i etycznej. Rozmowa sokratyczna opiera się na pewnych założeniach, takich jak: powszechność, równość uczestniczących stron, oparcie na konkretności, nondogmatyzm, konsensus dający pierwszeństwo porozumieniu przed szybkimi wnioskami. Punktem wyjścia każdej rozmowy jest konkretna sytuacja, której doświadczył któryś z uczestników. Omawiając konkretny przypadek uczestnicy stopniowo starają się dochodzić do ogólnych wniosków, które mogą pomóc im w rozwiązaniu omawianego problemu. Proces uniwersalizacji wniosków jest powolny, poprzedzony staranną analizą wszelkich ukrytych i jawnych założeń. Twórcą metody rozmowy sokratycznej był Leonard Nelson (1882–1927), który opracował teoretyczne założenia metody.